

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי-הרוח
החוג לבלשנות

**מבחן-בית בקורס
מורפולוגיה הודו-אירופית (41595)**

מגיש: יהודה רונן.

ירושלים, קיץ 2005

1 הגדרה

1.1 רדופליקציה

רדופליקציה (reduplication), כשמה, היא הכפלה, חזרה כפולה. בשפות הודו-אירופיות רדופליקציה משמשת ככלי דקדוקי במערכת הפועל, אך היא רק מנגנון נלווה – אין שתי צורות שנבדלות אחת מהשניה רק ברדופליקציה, היא לא תכונה מבדילה.

בשפות מאוחרות יש פעלים שעבורים כל הפרדיגמה היא בצורה הרדופליקטיבית, ולכן סינכרונית, מהעדר הניגוד, יש להתייחס אל הגזע+הרדופליקציה (ההיסטוריים) באותם מקרים כאל יחידה אחת, גזע אחד ארוך.

אפשר לדבר על שני סוגים של רדופליקציה בהודו-אירופיות: כזו שחוזרת על העיצור הראשון או השניים הראשונים¹ (ומשמשת בדרך-כלל בהווה, באאוריסט ובפרפקט), וכזו שחוזרת על השורש כולו, או לפחות העיצור והתנועה הראשונים (ומשמשת בדרך-כלל ל"אקציונרט" אינטנסיבי או איטרטיבי – פעולה שחוזרת שוב ושוב ושוב).²

דוגמאות: "לייעץ, לקרוא בשם, לדבר ביוהרה" לעומת raírōþ, haíhát, luaílvōþ "יעצתי, קראתי בשם, דיברתי ביוהרה" בגטית; spondeo "אני נשבע" לעומת sponondi "נשבעתי, בפרפקטום" (חזרה חלקית, בלי ה-s) בלטינית; δερχομαι "אני רואה" לעומת δεδορκα ביוונית (יש גם אבלאט בדוגמה); do "אני נותן" לעומת dedi "נתתי, בפרפקטום" בלטינית (גם כאן בשינוי התנועה).

מבחינת ההתפתחות של הרדופליקציה, כנראה שזו תוצאה של גרמטיקאליזציה של חזרה שהיה לה ערך סמנטי שאינו דקדוקי.³

1.2 אוגמנט

ביוונית, פריגית, ארמנית (באופן חלקי, לא בכל הנטיה בעבר) והשפות ההודו-איראניות קיימת מוספת תחילית בצורת העבר, הקרוייה אוגמנט (Augment). האוגמנט אינו מסמן יחיד לעבר: הוא בא בנוסף לסימונות ה"רגילות", הסקונדריות.

האוגמנט בכל השפות בהן הוא קיים, נראה דומה, מין תחילית תנועתית. משחזרים אותו להיות *h₁e, עם לרינגל. כך: Phry. edaes "he put"; Arm. elik' (3sg of "left") ר־ Skt. ábharam, Gk. ἐφερον, Arm. ebar. שבעבר הרחוק האוגמנט לא היה חלק מהפרדיגמה הפעלית, אלא היה פרטיקולה שהביעה משהו כמו "או, פעם, בזמן ההוא", ועברה גרמטיקאליזציה להיות לחלק מהמערכת הפעלית. גרמטיקאליזציה של פרטיקולות ואדוורבים, בדרך-כלל לידי פרוורבים, היא תופעה נפוצה בשפות הודו-אירופיות. משערים שב"פרוטו-הודו-אירופית" לא היו פרוורבים (ולמעשה גם לא פרה- ופוסטפוזיציות), אלא שהם נוצרו מגרמטיקאליזציה של רכיבים לקסיקאליים, בדרך-כלל אדוורבים.

מבחינת הצורה, האינפונקטיב, שידון בהמשך, נראה כמו עבר בלי אוגמנט, בשפות שהוא קיים.

הטעם נופל על האוגמנט. כך בסנסקריט bhinát הוא באינפונקטיב, ר־ ábhinat בעבר (הטעם מסומן בקו קצר מעל האות, אקצנט).

¹ החלק הראשון במבנה השורש ההודו-אירופי, בין אם בשורש המדובר יש עיצור אחד בו או שניים.

² כך לפחות לפי בקס 18.1.3 [2]. במקומות שונים מצאתי חלוקות שונות.

³ במאמר מוסגר ראוי לציין: הרדופליקציה מסייעת לתיאוריה של רוזן בדבר אחדות המקור לסימונת הפרפקט שמתממשת כ־ Ger. -x, Lat. -v, Gr. -x, כסיומת לרינגלית קדומה. רוב הפעלים האלה שנוטים כך משחזרים להיות עם לרינגל בסוף (אחרת אין מספיק רדיקלים לפי צורת השורש המשוערת), ויש בהם רדופליקציה – זה בלתי-סביר שההתנהגות של הפעלים תהיה כלי-כך דומה, כולל הרדופליקציה, וההתפתחות שלהם בכל שפה תהיה עצמאית.

1.3 סיומות פרימריות/סקונדריות

בשפות ההודו-אירופיות יש שתי מערכות של סיומות גוף באקטיב: פרימריות, וסקונדריות. הפרימריות משמשות בהווה של האינדיקטיב, והסקונדריות בעבר, באופטיב ובאינוקטיב. מבחינת הצורה, הן נבדלות בעיקר בזה שבפרימריות יש תוספת של *i בסוף הסיומת. משערים שהוא נוסף, ובתקופה קדומה מאוד המורפמות של הגוף ושל הזמן היו נפרדות (הסיומת של הגוף, ואחריה הזמן — זה מסתדר מצוין עם התיאוריה שגורסת שבשפות הודו-אירופיות ככל שמתקדמים "ימינה" במילה המורפמות נעשות יותר "דקדוקיות"). זה כנראה אומר שצורת הפועל הקדומה ביותר היתה בעבר (זה לא בלתי-הגיוני, שהרי מירב השימוש הדבור בשפה נעשה בטמפוס של עבר: אנשים מספרים סיפורים בעבר⁴).

הצורות המשוחזרות הן:

- סיומות פרימריות: -mi, -si, -ti, -mes, -th₁e, -enti, -oeth₁e, באלו התימטיים. "סינכרונית" לפרוטו-הודו-אירופית העובדה שיש צורות שונות לפעלים תימטיים ולפעלים אתימטיים לא משנה, שהרי מדובר באלומורפים (הם מותנים על-ידי התימטיות של הפועל). לדוגמה, בלטינית בהווה הנטיה של הפועל amo, amare תהיה: amo, amas, amat, amamus, amatis, amant (אפשר לראות שהתרחשה זליגה בין התימטיות והאתימטיות).
- סיומות סקונדריות: -m, -s, -t, -me, -te, -ent, בפעלים אתימטיים, ו-omom, -e, -eh₁i, -oH⁵, -am, -as, -et, -omom/e, -ete, -ont, בפעלים אתימטיים, תהיה: amabam, amabas, amabat, am⁻ abamus, amabatis, amabant.

1.4 אפופניה

שם אחר ל"אפופניה" (apophony) הוא אבלאוט (Ablaut), שנטבע על-ידי גרים; אעדיף להשתמש בשם הזה.

אבלאוט הוא חילוף של תנועות בשורש, שנושא הבחנות דקדוקיות. בשפות הגרמאניות התרחש תהליך של i-mutation (Umlaut), שהתוצאה שלו גם היא הבחנה דקדוקית שמסומנת על-ידי חילוף של תנועות — חשוב להבדיל בין השניים, אבלאוט (דוגמת sing, sang, sung) ואומלאוט (דוגמת foot, feet). אם לדבר במונחים של ספיר VI:5 [5] למיון טיפולוגי, הרי שבעוד שרוב המערכת ההודו-אירופית היא מטיפולוגיה מסוג fusional, האבלאוט הוא symbolic.

מצאי התנועות שאיתו עובד האבלאוט הוא המצאי ההודו-אירופי הקדום: e, o, קצרות וארוכות, וגם אפס (מגדירים שלוש דרגות: מלאה (e, o), מוארכת (ē, ō) ואפס (∅)). האבלאוט הוא תכונה הודו-אירופית קדומה (נלמד מתפוצתו בכלל הלשונות במשפחה). אפשר לדבר על אבלאוט כמותי (תנועה מול אפס, או שינוי באורך) ועל אבלאוט איכותי (חילוף של e: o או ē: ō).

מבחינת מקורו של האבלאוט, משחזרים שמדובר בתוצאה של ההטעמה ההודו-אירופית. אם חוק וורנר⁶ השפיע על העיצורים, הרי שהאופן שבו האבלאוט כנראה נוצר מזכיר את זה לגבי התנועות: מיקומו של

⁴ כמובן שעד שאין זמנים נוספים, אין אפשרות לדבר על "עבר", מהעדר הניגוד. מרגע שיש שני זמנים מובחנים, ומעלה, אפשר לדבר על קטיגוריית הזמן בשפה.

⁵ לרינגל בלשהו.

⁶ אני לא משווה בין חוק וורנר לאבלאוט: הם פועלים על אובייקטים שונים (עיצורים: תנועות) ועל שלבים שונים (גרמאניות: הודו-אירופיות בכלל). חוק וורנר מופיע כאן רק כדי להראות את הדמיון בכך שמיקום הטעם משפיע.

הטעם השפיע על התנועות. כדי להסביר את מגוון החילופים השונים, משחזרים שני שלבים, האחד עם סינקופה של תנועות לא מוטעמות, והשני עם מילוי דרגת האפס בתנועה.
במערכת הפועל ניתן לראות בעצם את כל הפעלים החזקים הגרמאניים על חילופי תנועת-הגזע שבהם (לדוגמה ^{pres. 1sg.}binde: ^{past 1sg.}band: ^{past pl.}bundon באנגלית עתיקה) וכן פעלים בשפות אחרות (בלטינית ago במערכת הפרייזט ר-egi במערכת הפרפקט); במערכת השם ניתן לראות שוני כמו ב-λέγω:λόγος ביוונית.

⁷ מופיעות שלוש תנועות, ולא שתיים, בגלל ש-*un* הוא הביצוע הגרמאני של *n* (בדרגת-אפס, בפסגת-הברה).

2 דיון

2.1 התפתחות זמן העתיד

על-פי השחזור המקובל של המערכת הטמפוראלית ההודו-אירופית, היא לא הבחינה בזמן "עתיד". כלומר, היתה הבחנה בין עבר ללא-עבר, ולא הבחנה משולשת עבר:הווה:עתיד. כזה הוא המצב בשפות גרמאניות עתיקות, אך לא ביוונית ובלטינית, בהן יש צורה מובחנת לעתיד (בגדול, אפיקס -se- ביוונית ו-b- בלטינית, כשפועל ההוויה בעתיד, ero, התפתח מהסוביונקטיב).

מבחינה סמנטית, זמן העתיד שונה עקרונית מהעבר וההווה. בעוד שעל שני האחרונים ניתן לדבר כעל עובדה ממשית, באינדיקציה (מה שקרה כבר ידוע, ומה שקורה עכשיו אפשר לראות), הרי שלגבי העתיד אין ידיעה ממשית: אף אחד לא באמת יודע מה יהיה בעתיד. מבחינה זאת, מיקומו של העתיד במערכת של המודוס האינדיקטיבי צריך להבחן בזהירות. בפועל, כמו שנראה, באמת צורת העתיד בכמה שפות הודו-אירופיות — צורה שהיא כאמור התפתחות מאוחרת ואינה מ"פרוטרהודו-אירופית" — נובעת מצורה מודאלית לא-אינדיקטיבית.⁸

כמובן שהדיון הסינכרוני בכל שפה במערכת הטמפוראלית צריך להיות תלוי בז'אנר ובטקסטמה. ערכה של צורת העתיד בדיאלוג תהיה שונה מבנרטיב, אם השפה בכלל משתמשת בצורת העתיד בנרטיב. בהקשר זה: ברי [1].

זו עובדה מעניינת שרבות מהשפות ההודו-אירופיות פיתחו לעצמן דרך לציין, אם באמצעים סינטקטיים ואם באמצעים מורפולוגיים, את העתיד. האם מדובר בצורך משותף? לדעתי, על-סמך היכרות מעטה בלבד וללא כל מחקר מעמיק, זוהי השפעה שנובעת ממגע בין לשונות באותו מרחב תרבותי. עצם ההבחנה המסומנת בשפה אחת יכולה להשפיע על השפות השכנות באותו מרחב תרבותי, במיוחד אם מדובר ב"שפת-תרבות" או שפה דומיננטית אחרת, גם אם אותה הבחנה תתמש בשפה האחרת בכלים אחרים. אם זה אכן כך, הרי שמדובר בחור נוסף במודל העץ (Stammbaum) ההודו-אירופי, מודל שיש ראיות רבות וכבודות נגדו, ונגד הפשטנות שבו.

נבחן את המצב באנגלית. כאמור קודם, בגדול בשפות גרמאניות עתיקות, דוגמת גוטית ואיסלנדית עתיקה, יש רק שני זמנים: עבר, ולא-עבר. כך גם באנגלית עתיקה: צורת ה"הווה" (=לא-עבר) משמשת גם לציון דברים שקורים באותו הזמן, וגם לדברים שעתידיים לקרות.⁹ עם זאת, כבר באנגלית עתיקה יש שימוש, חלקי מאוד, ב-wille (> ModEng. will) וב-seal (> ModEng. shall) בתפקיד שדומה לציון זמן עתיד, מה שיתפתח, כפי שנראה, לסימון הרגיל של עתיד באנגלית. לפועל ההוויה כמה גזעים, כשזה ב-beon) בדרך-כלל משמש לעתיד, בניגוד ל-eom, eart, is, ... שבדרך-כלל משמש בהווה, ו-wæs, wære, wæs שבעבר.

במהלך הזמן, המערכת הטמפוראלית של האנגלית התרחבה במבנים פריפרסטיים, לא סינתטיים, ואיבדה צורות סינתטיות. העתיד באנגלית מודרנית מסומן בעזרת פועל-עזר מודאלי, בעזרת will (במקור במשמעות של רצון) הבלתי-מאופיין, או באמצעות shall. גם כיום ניתן להשתמש במקרים מסויימים בצורת ההווה, בלי פועל מודאלי, לציון עתיד: She goes to Budapest on Tuesday. ניתן לציין עתיד, פחות-ארייתר, באנגלית גם בעזרת going to (זה מזכיר את המבנה של Jag kommer att [...]) "אני הולך ל-", השוודי, ואת uqami/paimi "לבוא/ללכת" + צורת הווה בחיתית). בגרמנית המצב נמצא איפשהו במצב עם "חצי עתיד", בשימוש רגיל שם בצורת הלא-עבר לציון עתיד, אבל גם עם werden כפועל עזר.

⁸בהערות-אגב, ניתן לראות דמיון לאותה חשיבה, רק בכיוון ההפוך, בסינקרטיזם שקורה היום בעברית של איחוד צורת הציווי הקדומה לצורת העתיד.
⁹מערכת שמזכירה, מבחינה זאת, את זו היפאנית.

יש הרבה שפות הודו־אירופיות שמציינות עתיד באפיקס s. כך -se- ביוונית ר-s(i)je- בשפות באלטיות והודו־איראניות. Jerzy Kuryłowicz הציע השערה, שהיתה צורת עתיד הודו־אירופית בהרחבה של ההווה עם אפיקס סיגמטי (ב־s). אם זה נכון, אז יש מערכת מסודרת ויפה של זמן ואספקט: מערכת פריזונטית (הווה ואימפרפקט), מערכת פרפקט (פרפקט ופלופרפקט) ומערכת אאוריסט (אאוריסט, והתוספת של קוריוויבין: "פוטורום אאוריסטי"). אחרת, המערכת חסרה, ובאאוריסט אין את ההבחנה הטמפורלית שיש במערכת הפריזונטית והפרפקטית.

אפשר לראות את זה בשפות סלאביות¹⁰, שאיבדו את האאוריסט והתחילו להבחין בפרפקטיביות על־ידי פרוורבים. פעולות שהושלמו לא מובעות בהווה: אפשר לומר בהווה "אני כותב" (באופן דוראטיבי), אפשר לומר "כתבתי" דוראטיבי וטרמינאטיבי, אבל אי אפשר להגיד "אני כותב" באופן טרמינאטיבי בהווה בסלאביות מאוחרות — זה בדיוק מביע את הפוטורום.

2.2 התפתחות הידוע

11

כמו העתיד, שלא היה קיים בפרוטו־הודו־אירופית המשוחזרת, כך גם לא היה ציון הודו־אירופי קדום לידוע. הרבה שפות הודו־אירופיות, ולא רק הודו־אירופיות, פיתחו להן ידוע בהחלשה של דמונסטרטיב, בכך שהוא יהיה מחוייב לבוא ליד הסובסטנטיב, כשזה האחרון ידוע. מבחינה סמנטית, זה מאוד הגיוני ("האיש הזה" אל מול סתם "האיש"), וכן מבחינה תפקודית: גם לדמונסטרטיב וגם לידוע תפקיד אנאפורי, הצבעה אחורה, להגיד שמה שאנחנו מדברים עליו עכשיו הוא אותו אחד שהזכרנו קודם (כמובן שידוע לא חייב לבוא רק ליד מה שהזכר קודם באותו רצף דיבור, מה שחשוב זה שהוא מוכר למוען ולנמען).

כמובן שמה שמגדיר את ערכו של הידוע הוא קיום צורה בלתי־מיודעת שמנוגדת אליו.

יוונית (פוסט־הומרית) ואנגלית (לפחות מזו העתיקה) ושפות גרמאניות נוספות פיתחו את הידוע מהדמונסטרטיב ההודו־אירופי *só הקדום. אפשר לראות התאמי הגאים שהביאו מ־*só ונטייתו (ר') [3]§F405 לצורות הידוע המאוחרות על נטייתן.

- באנגלית הסינקרטיזם הנרחב ביטל לחלוטין את הבדלי הנטייה בידוע באנגלית מודרנית, ויצר את הצורה הקפואה the (מ־se, באנאלוגיה של העיצור התחילי לשאר הנטייה).

- ביוונית הדמונסטרטיב הנ"ל (משוחזר להיות *so, *sā, *tod אצל פאלמר [4]:285) התפתח ל־ó, τó, ῥó, בהסרה של ה־d הסופי (*tod ל־ó, τó, לא τóδ, לפחות לא בשלבים המאוחרים).

- בגוטית נראה ש־sa, על נטייתו, מתנהג כתווית מיידעת. עם זאת, מהיות גוטית שפה שכמעט כל הטקסטים בה מתורגמים, זה לא ודאי לדעת אם ה־sa היה באמת פעיל בשפה, ככזו גרמאנית, או שמדובר בהשפעה של ῥó, τó, ῥó היווני במקור שממנו תורגמו הטקסטים.

השפות הגרמאניות הצפוניות מראות התנהגות מעניינת בהתפתחות הידוע: הידוע הוא אפיקסאלי. באיסלנדית עתיקה יש תווית מיידעת שבדרך־כלל באה ביחד עם sǫ.

¹⁰ זו שאלה עד כמה הרקע הלשוני של הבלשן משפיע על דרך החשיבה שלו: קוריוויבין היה דובר של שפה סלאבית, פולנית. האם זה כמו התיאוריה הגלוטלית והבלשנים מקוקין?

¹¹ נו, את יודעת שזה נרשא חביב עלי... השוואה מקיפה יותר בנוגע להתפתחות של הידוע, כולל תיאוריה על כיוון דיאכרוני כללי, נמצאת ב: <http://www.cs.huji.ac.il/~sandman/files/37/paper.pdf>.

השפות הרומאניות. מקובל להגיד שבלטינית קלאסית אין תווית ידוע, וזה אכן כך: משהו יכול להיות ידוע או שלא ידוע, ואין כל ציון לכך. עם זאת, בלטינית פרה-קלאסית כן קיים משהו שנראה ומתנהג בדומה לידוע הרומאני המאוחר, שהתפתח מ-*ille, illa, illud*. יש "ille" מיידע לפני הלטינית הקלאסית, ואחריה (היא נמצאת ב"סנדוויץ'"), באופן כזה שכל השפות הרומאניות "ירשו" את אותה התווית. קיימת השערה שגם בתקופה של הלטינית הקלאסית היה קיים אלמנט מיידע כזה, אלא שלא בשפה הכתובה, אלא רק במדוברת (ואולי רק בזו של המעמדות הנמוכים, שלא השאירו כתבים?).

בשפות גרמאניות, סלאביות ובאלטיות יש שתי נטיות לשמות-תואר: חזקה וחלשה. ההבחנה בין השתיים היא לפי התפקיד הדקדוקי, שרלוונטי ליידוע ולספציפיות. בשפות הסלאביות, שבהן אין תווית מיידעת (לפחות ברובן אין; אני לא יודע אם יש שפות סלאביות בהן יש תווית מיידעת), ההבחנה בין שתי הנטיות התאריות היא שמבחינה בידוע/ספציפיות.

- בשפות הגרמאניות הנטיה החלשה נוטה כמו שמות ב-n-declension והחזקה בדומה לנטייה הפרונומינאלית. ההבחנה היא הבחנה של ספציפיקציה: שם עם תואר חלש ספציפי יותר מזה על תואר חזק. התארים מותנים להיות חלשים אחרי כינויים דמונסטריביים / ידוע (וכן בפסוקיות ווקאטיביות, לפחות באנגלית עתיקה).

אם להסתכל על הסמנטיקה של ההבדל, הרי תואר חלש יתאר משהו כמו "אבן שמה שמייחד אותה משאר האבנים הוא הגודל שלה", בעוד שכזה חזק יהיה "אבן שאותה אנחנו מתארים כאבן גדולה, סתם".

- בסלאב-באלטיות נדבק פרונומן רומז לתואר, והם נוטים בנפרד (בדומה ל-*respublica = res+publica* בלטינית, כשכל אחד מהחלקים נוטה בנפרד). הצורה נטולת הפרונומן נקראת "קצרה", וזו האחרת "ארוכה".

הכינוי מודבק על-מנת ליצור דטרמינציה על-ידי התכונה, בדומה לגרמאניות. אם *Bal. baltas* זה "לבן", והכינוי המודבק הוא *-is*, הרי ש"פרח *baltas*" הוא סתם פרח לבן, ו"פרח *baltasis*" הוא פרח שמה שמבחין אותו הוא הלבן שלו.

ברוסית נשארה ההבחנה בין הנטיות השונות של התואר רק בנומינטיב. כיום אי-אפשר להשתמש בצורה הקצרה בתפקיד אטריבוטיבי (ולכן אין שם ניגוד); בתפקיד פרדיקטיבי ניתן להשתמש בשתייהן.

2.3 שימוש בצורות פועל בלתי-פיניטיות

12

בשפות ההודו-אירופיות, בהסתכלות כללית (בלי להתייחס לאיבוד הבחנות מאוחר), פועל פיניטי מבחין הבחנות רבות: גוף+מספר, זמן, אספקט, מודוס, דיאטזה. הרבה מההבחנות האלה יושבות על אותה מורפימה (ה-*amo* ב-Lat. מציין את כל הבאים: גוף ראשון יחיד, הווה, אינדיקטיב, אקטיבי). הצורות הבלתי-פיניטיות, לעומת זאת, לא בכל אותן ההבחנות מבחינות, אבל מצד שני במקרים רבים מבחינות בהבחנות שקשורות למערכת השם, שהיא פשוטה יותר: מין, מספר ויחסה.

יש כמה סוגים עיקריים של צורות לא פיניטיות לפועל בשפות ההודו-אירופיות: פריציפיה, תארים פעילים, ושמות-פעולה ואינפיניטיבי (כפי שנראה בהמשך, האינפיניטיב הוא צורה קפואה של שם-הפעולה). נבחן את תפקידיהם וצורתם:

¹²אני מניח שבמילים "צורות פועל בלתי-פיניטיות" הכוונה היא לא לתכונות תחביריות של הפועל, שעל-פיהן אפשר להגדיר אותו כ"פיניטי" (ומכאן את השאר כ"לא פיניטיים"), אלא על תכונות מורפולוגיות: ההבחנות שמתקיימות בצורה עצמה, ברמת המורפולוגיה בלבד, רמת ה"מילה".

פרטיציפיה. בשפות הודו־אירופיות יש לפרטיציפיה מקום חשוב במערכת הלשונית, במיוחד בתחביר. הפרטיציפיה משמשים כתואר שנגזר מפועל וכן ביצירת מבנים פריפרסטיים. לפרטיציפיה תכונות שימניות (נטיה לפי מין, מספר ויחסה) מצד אחד, ותכונות פעליות מצד שני (היכולת לקבל מושא, לדוגמה).

יש כמה פרטיציפים, וצורתם:

- הפרטיציפ האקטיבי בהווה ובאאוריסט הוא בסיומת *-ent-, שהתפתחה להיות:

{ -ns בלטינית בנומינטיב היחיד ו־nt- בשאר הנטיה השימנית. כך puer amans "הנער האוהב" ו־pueri amantis "של הנער האוהב". פרטיקיפיה כאלה נוטים כתואר מהלדקלינציה השלישית שיש לו צורת נומינטיב יחיד אחת. מבחינת השימוש הוא יכול לתאר שם ולעמוד כסובסטנטיב. לפעמים משמעותו נראית אדורביאלית (כך ב־Venit homo currens "איש בא בריצה" הפרטיציפ currens מתאר יותר את הפעולה מאשר את האיש, "איש רץ").

{ -nde (e)- באנגלית עתיקה. כך scinende "shining" בפועל scinan "to shine". בדיאלקט של ה־East Midlands חלה אנלוגיה ששינתה את הסיומת הזו ב־nd להראות כמו הסיומת ששימשה לשמות־פעולה, ב־ng (ung/-ing באנגלית עתיקה). השינוי התפשט גם לדיאלקטים אחרים עם הזמן. כך נוצר המצב שבו הפרטיציפ האקטיבי ושם הפעולה לא מובחנים מורפולוגית באנגלית.

- הפרטיציפ האקטיבי הפרפקטי הוא בסיומת *-ues-. כשמו, הוא מתאר התרחשות אקטיבית באספקט פרפקטי. המערכת הפרטיציפאלית הלטינית חסרה, ובאמת אין בה את הפרטיציפ הזה.

כן אפשר לראות אותו ביוונית, שם יש εἰδώς (התפתח מ־*ueid-uōs). בגוטית הוא קיים רק בסובסטנטיבים שהשימניות שלהם הוקפאה, כמו ב־berusjos "הורים" (הגיע מהמשמעות של "מי שנשאו (ילד)").

- הפרטיציפ המדיאלי (של המדיום) הוא בסיומת -mh₁no-, כמו ב־ῥεπόμενος ביוונית. שמות־עצם לטיניים התפתחו ממנו, כמו femina "אשה" (מהשורש *d^heh₁), מהמשמעות של "זו המניקה".

בלטינית יש מערכת פרטיקיפאלית חסרה: פרטיציפ פריזונטי אקטיבי (amans), פוטורי אקטיבי (amaturus), פרפקטי פאסיבי (amatus) ופוטורי פאסיבי — אין פאסיבי פריזונטי ואין אקטיבי פרפקטי. הפרטיציפיה משמשים גם במבנים תחביריים מעבר לרמת הצירוף השימני.

תארים פעליים. תארים פעליים נגזרים מהגזע, ולא מהשורש, בדרך־כלל בסיומת -to או -no-. כך Got. nasips "מוצל (שהצילו אותו)", מהסיומת *-tō-s (ה־s הוא זה הנומינטיבי) שהתנועה נפלה ממנה בסינקופה (כידוע, ההטעמה הגרמאנית עברה לגזע עצמו).

שמות־פעולה ואינפיניטיבי. אין צורה הודו־אירופית אחידה לאינפיניטיב, מה שגורר את ההשערה שבפרוטו־הודו־אירופית לא היו אינפיניטיבי, אלא רק שמות־פעולה. בתקופות מאוחרות יותר השפות השונות יצרו לעצמן אינפיניטיבי משפות־הפעולה באופנים שונים, בגרמטיקאליזציה של צורה קפואה, שלא משתנה לפי היחסה. סמנטית, זה מאוד הגיוני: אין מרחק רב בין אינפיניטיב לשם־פעולה.

בוודית יש כ־16 (12 לפי בקס [2]§18.9.3) צורות לשמות הגזורים מהפועל, מהם בסנסקריט נתקבע האקזטיב של אחד מהם כאינפיניטיב (סינכרונית לא נוכל להחשיב אותו כ"אקזטיב", שהרי הוא לא מנוגד לשאר היחסות — הצורה קפואה).

האינפיניטיב הגרמאני נוצר מהקפאת הצורה האקוזטיבית ב־*-onom**, וכך מקבלים Got. *itan*, Germ. *essen*, OE. *etan* "לאכול".

השערה: אולי העובדה שהאינפיניטיב בכמה וכמה שפות נגזר מצורה אקוזטיבית נובעת מכך שזה השימוש הרב ביותר שלו, כמושא של פועל? זה הגיוני שהצורה שמשמשים בה הכי הרבה תתקבע כצורה הקפואה.

אם נבחן את המצב בלטינית, נראה שאפשר לדבר על פרדיגמה של שמות־פעולה, גרונדיה, שהאינפיניטיב הוא חלק מהם. כך לדוגמה עבור *lego, legere*: nom. *legere*, gen. *legendi*, dat. *legendo*, :*lego, legere* בנוסף, בלטינית יש את הסופינואום. הוא משמש כשם, מבחינות רבות. *acc. legere / [ad] legendum, abl. legendo*.

לגבי האינפיניטיבי, בדקדוק המסורתי של הלטינית יש צורות רבות שקוראים להן אינפיניטיבי (לא כאן המקום לדון על ההצדקה או העדר־ההצדקה של השם): פרייזנטי אקטיבי, פרייזנטי פאסיבי, פרפקטי אקטיבי, פרפקטי פאסיבי, פוטורי אקטיבי ופוטורי פאסיבי. הם משמשים במבנים של דיבור עקיף, ב־*acc./nom. + inf.* ומהווים חלק חשוב במערכת. הדיבור העקיף הוא אלודגם של המבנה הפיניטי הרגיל, שבו מותנית צורת "אינפיניטיב" של הפועל במקום הצורה הפיניטית. יש פחות הבחנות בצורה האינפיניטיבית, מאשר בצורה פיניטית.

2.4 קטיגוריית המודוס

מודאליות מציינת את היחס של הדובר לנאמר. באופן קדום בשפות הודו־אירופיות, מודאליות מסומנת באמצעות צורות מורפולוגיות שונות לפועל, מודי.

שפות רבות עברו סינקרטיזם במערכת המודי שלהם: חלק מצורות המודי התבטלו. בחלק מהמקרים הצורות המורפולוגיות הוחלפו במבנים תחביריים. אם נתבונן במגוון המודי ההודו־אירופיים, שכאמור לא כולם נמצאים בכל שפה, נראה שיש חמישה כאלה:

המודוס האינדיקטיבי. בשפות ההודו־אירופיות, זהו ללא ספק המודוס המרכזי והחשוב בשפה. באופן כללי, הוא מציין את היחס של הדובר אל הנאמר כאל עובדות. באינדיקטיב מספר הבחנות גדול. יש הגיון בלבחון את האינדיקטיב אל מול כל השאר, הלא־אינדיקטיביים.

מורפולוגית, האינדיקטיב משתמש בסיומות פרימיות להווה, ובסקונדריות לעבר (בשפות מסוימות בשילוב עם אוגמנט). יש הבדל מורפולוגי בין פעלים תימטיים ולא תימטיים. יש הבחנה של דיאטזה. יש פעלים עם רדופליקציה ו/או אבלאוט. באופן כללי, זה המודוס המורכב ביותר מורפולוגית (פירוט של כל התכונות המורפולוגיות שלו — זה לא מקומו).

המודוס האימפרטיבי. האימפרטיב מסמן הוראה: האמירה מיועדת להורות לשומע מה לעשות. לאימפרטיב יש מקום מיוחד במערכת הפעלית, שמזכיר מכמה בחינות את הווקאטיב במערכת השימנית: מבחינת המשמעות והשימוש, הוא מופנה אל השומע (נכון ל"אימפרטיב של גוף שני", לא לגוף השלישי) באופן בלעדי, ומבחינת הצורה בצורת היחיד מופיע הגזע, ללא כל סיומת (נכון לסוג הראשון של האימפרטיב, כפי שנראה בהמשך).

יש שני סוגים של אימפרטיבי הודו־אירופיים, "הראשון" ו"השני". האימפרטיב הראשון מסמן ציווי באופן הפשוט, ובנוי מסיומת אפס ביחיד, *-te** ברבים. האימפרטיב השני מבטא הוראה לעתיד הקרוב, תלויות־זמן, וכנראה בנוי מהדבקות (וגרמטיקאליזציה למערכת הפעלית) של האבלאטיב של הפרונומן הדמונסטרטיבי **töd*,

במשמעות של "ואז [צריך לעשות כך וכך]". בלטינית ובסנסקריט אלו שתי תת-מערכות נפרדות, האימפרטיב הראשון והאימפרטיב השני. האימפרטיב מבחין בדיאטזה, במדיום הצורה שונה.

המודוס הסוביונקטיבי. הסוביונקטיב מסמן דברים שכנראה עתידים לקרות (ואכן הוא התפתח לצורת העתיד בכמה וכמה שפות), ואת רצונו של הדובר, כשיש בכוחו להביא את רצונו לידי מימוש באופן ישיר.

מבחינת הצורה, הסוביונקטיב בנוי בתוספת של תנועה תימטית (e או o) אחרי הגזע, שלאחריה הסימות המתאימות לפעלים תימטיים (תמיד, אם אם הפועל לא תימטי כשלעצמו). בפעלים תימטיים, אם כן, היתה תוספת יתרה של תנועה תימטית אחרי התנועה התימטית הרגילה שמסיימת אותם, מה שגרם להוצרות תנועה ארוכה (ē או ō) בהתאחדות שתי התנועות התימטיות.

המודוס האופטיבי. האופטיב מציין אפשרות, ואת רצונו של הדובר, כשאין בכוחו להביא את רצונו לידי מימוש באופן ישיר (דומה ל"לו!" העברי, כמו ב"לו יהי!").

המודוס בנוי מתוספת של סופיקס -ieh₁- או -ih₁-, שלאחריו באות סיומות סקונדאריות. בפעלים תימטיים עם o התרחש שינוי של -oi < -o(-)ih₁-. במדיום הצורה שונה, לפי אופן הנטיה של המדיום.

המודוס האיניונקטיבי. האיניונקטיב הוא עוף מוזר במערכת המודאלית ההודו-אירופית, וקיים בהודית¹³. הוא משמש לשלילת-ציווי, לאיסור ("אל!"), ביחד עם השולל ההודו-אירופי *meh₁. צורתו: תוספת של סיומות סקונדאריות, אבל בלי אוגמנט.

נבחן את המצב בכמה שפות:

- לטינית. יש סינקטיזם של חלק מהמודי. האינדיקטיב והאימפרטיב נשארו. האיניונקטיב התבטל (את תפקידו תפס האימפרטיב השני, ב-to-). הסוביונקטיב והאופטיב התאחדו, בערבוב צורני, ל"קוניונקטיב", שמכסה בערך את התפקידים של שניהם. כך: amo "אני אוהב" כדוגמה לאינדיקטיב, ama "אהוב!" כדוגמה לאימפרטיב (האימפרטיב השני amato, ביחד עם ne, לציון איסור: ne amato "אל תאהב!"), amem כדוגמה לקוניונקטיב. שימושים של המודי השונים יכולים להיות מותנים בסביבה (ולכן אין להם ערך), כמו כמה וכמה שימושים מותנים של הקוניונקטיב, בסוגי פסוקיות שונות, כמו פסוקיות תכלית.
- גרמאניות. בגוית יש סינקטיזם לשלושה מודי: אינדיקטיב, סוביונקטיב ואימפרטיב. כך לדוגמה nasja, nasjáu, nasei הן צורות האינדיקטיב, הסוביונקטיב והאימפרטיב של nasjan בהווה אקטיבי (השנים הראשונים בגוף ראשון יחיד, השלישי בשני יחיד), ר-nasjada, nasjáidáu באינדיקטיב וסוביונקטיב בהווה פאסיבי בגוף ראשון יחיד. מצב דומה יש באנגלית עתיקה. אנגלית מודרנית איבדה לחלוטין את ההבחנה המודאלית המורפולוגית, ועברה למערכת שמביעה מודאליות בעצרת פעלי-עזר וסביבות תחביריות.

¹³לפי בקס §18.8.2 [2] האיניונקטיב היווני זהה לאינדיקטיב, בטענה ש" $\beta\eta = \acute{\epsilon}\beta\eta$ ". זה נראה לי תמוה — אם יש ניגוד במסמנים, הרי שיש לבחון מה ההבדל בערך.

רשימת מקורות

- [1] Nimrod Barri. The Greek historical present in a double verbal system. *Linguistics*, (204):43-56, 1978.
- [2] Robert Stephen Paul Beekes. *Comparative Indo-European Linguistics: an introduction*. John Benjamins Pub. Co., Amsterdam, 1995.
- [3] Michael Meier-Brügger. *Indo-European Linguistics*. Walter de Gruyter GmbH & Co., 2003.
- [4] Leonard R. Palmer. *The Greek Language*. Faber and Faber, London, 1980.
- [5] Edward Sapir. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace and company, New York, 1921.